

Δημήτριος Καραμπερόπουλος
 Διδάκτωρ Ιστορίας της Ιατρικής
 Πανεπιστημίου Αθηνών
 Μιλτιάδου 3, Κηφισιά 14562, Αθήνα
 τηλ. 210-8011066

Το λάδι σε ελληνικά ιατρικά κείμενα του 18^{ου} και αρχών 19^{ου} αι.

Το λάδι από τους αρχαίους ήδη κλασσικούς ιατρούς χρησιμοποιείται στη θεραπευτική, όπως διαπιστώνεται από τα έργα της Ιπποκρατικής Συλλογής¹. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι στο «*Περί διαίτης οξέων*, 20» σε ασθενή με ασκίτη συνιστάται να του γίνει αφαιμάξη «*κι έπειτα να του δοθεί ζεστό ψωμί μουσκεμένο σε κόκκινο κρασί και λάδι*». Επίσης στο «*Περί αγμών*, 21» για τα οιδήματα, που προκαλούνται από τη συμπίεση στην ιγνύ ή στο άκρο πόδι, σημειώνεται ότι το μαλλί που τίθεται για επίθεμα να είναι διαποτισμένο με κρασί και λάδι. Στο έργο «*Περί γυναικείας φύσις*, 76» για την κατακράτηση του υστέρου συνιστάται ως φάρμακο το εξής: «*βράζετε μάραθο μέσα σε κρασί, λάδι και μέλι και δίνετε να το πιή*». Ακόμη το λάδι συνιστάται ως εμμηναγωγό, στη φλεγμονή της μήτρα και στην πρόπτωση της μήτρας δίδεται η συμβουλή όπως μεταξύ των άλλων γίνεται επάλειψη της μήτρας με λάδι. Για την ανακούφιση της κοιλιάς των παιδιών συνιστάται όπως «*πλένετε αλεύρι από ανοιζιάτικο σάρι, προσθέτετε μέλι και λάδι και κάνετε κλύσμα*». Στο έργο «*Περί αφορών*, 227, 234», (δηλ. στείρων γυναικών) αναγράφεται κλύσμα της μήτρας, που περιέχει και λάδι, ενώ στο περί «*Περί εγκατομής εμβρύου*, 1», (δηλ. εμβρυοτομίας), συνιστάται μετά την εβρυοτομή να πλένουν τη γυναίκα με άφθονο ζεστό νερό και να την αλείφουν με λάδι. Σημειώνουμε ότι το ελαιόλαδο χρησιμοποιείται ως θεραπευτικό μέσο και αναγράφεται ως συστατικό σε διάφορες ιατρικές συνταγές από τον Διοσκουρίδη², τον Σωρανό³, τον Γαληνό και άλλους μετέπειτα ιατρούς. Επισημαίνεται ότι κατά τον 18ο αιώνα αρκετά ιατρικά χειρόγραφα κυκλοφορούν με κείμενα αρχαίων ιατρών, όπως έχει δείξει ειδική μελέτη⁴, στα οποία διαπιστώνεται ότι γίνεται αναφορά στο ελαιόλαδο.

Από τα ελληνικά ιατρικά βιβλία που εκδόθηκαν κατά τον 18ο και τις αρχές του 19ου αιώνας γίνεται αναφορά στο λάδι, ως θεραπευτικό μέσο στα ακόλουθα βιβλία όπως διαπιστώθηκε από τη σχετική έρευνα: Στο βιβλίο του Αγαπίου Λάνδου, *Γεωπονικόν*⁵, το οποίο είχε πολλές επανεκδόσεις μετά την πρώτη του έκδοση κατά το 1643, ενώ κατά το διάστημα του 18ου και αρχές 19ου αι. είχε περί τις δέκα

¹ Χρησιμοποιείται η εξάτομη έκδοση Α. Μαρτίνου, *Ιπποκράτης 'Απαντα τα έργα*, Αθήνα [1968], με Εισαγωγή, Προεισαγόμενα εις έκαστον έργον της Ιπποκρατείου Συλλογής, Θεώρησις μεταφράσεως, Ιπποκρατείων έργων εκδόσεις και Ιπποκρατική Βιβλιογραφία υπό Γεωργίου Πουρναροπούλου και μετάφραση υπό Καίσαρος Εμμανουήλ, από όπου ελήφθησαν και τα παρατιθέμενα στη νεοελληνική κείμενα.

² Διοσκουρίδου, *Περί ύλης ιατρικής*, Α' 30, 1-3.

³ Ενδεικτικά βλ. Σωρανού, *Γυναικείων* Α' 26, 2, Γ' 10, 3.

⁴ Ενδεικτικά αναφέρουμε το χειρόγραφο του 1774 *Περί 'Υλης Ιατρικής* του Διοσκορίδου, που εναπόκειται στη Βιβλιοθήκη Μηλεών Πηλίου. Για τον κατάλογο των χειρογράφων με έργα των αρχαίων συγγραφέων και τα περιεχόμενά τους βλ. Γιάννη Καρά, *Επιστήμες στην Τουρκοκρατία. Χειρόγραφα και έντυπα*, τόμος Γ' *Επιστήμες της ζωής*, Αθήνα 1994, 333-413.

επανεκδόσεις, αφιερώνεται κεφάλαιο με τίτλο «Ελαίες», όπου σημειώνεται ότι «το αγριέλαιον είναι χρήσιμον εις τας ιατρείας παρά το ήμερον, με το οποίον άλειφε την κεφαλήν και παύει τον πόνον, εξαλείπτει την πιτυρίδα και την ψώραν και κρατεί τας τρίχας να μη πίπτουσιν». Επίσης σε άλλα κεφάλαια, όπου αναγράφονται θεραπείες για τις αρρώστιες, περιλαμβάνεται και το λάδι, όπως στο κεφάλαιο με τίτλο «Εις κάθε λογής πρήσμα» συνιστά «βρέξε μίαν ψύχαν ψωμίου εις σε νερόν και λάδι αντάμα, μάλαξέ την και βάλε εις το πρήσμα να ξεπρησθή». Ομοίως στο κεφ. με τίτλο «Εις πάσαν λογής ρευματικόν» σε μία από τις συνταγές γράφει: «Έπαρε ελαιόλαδον, άσπρον αβγού, λιβάνι και κομμάτι λαρδί, στούμπισε και ανακάτωσε και τα τρία αντάμα, βάλε τα εις τον πόνον». Στο κεφ. «Δια να μη μεθύση όστις πih πολύ κρασί» συμβουλεύει μεταξύ των άλλων «πίε μισόν ποτήριον ελαιόλαδον...έπειτα πίνε σύμμετρα». Για να μην έχει κανείς ψείρες στο κεφ. «Δια τα μύγας» γράφει: «Δια να μη κάμεις ψείρες. Τρώγε κάθε ταχύ ψωμί με λάδι βρεγμένον» και προσθέτει ακόμη μία οδηγία: «Ένα χόρτον όμοιον του θύμου, ...την σκόνην ετούτου ένωσον με λάδι και ζύδι, αλείψου να ψοφήσουν». Στο κεφ. με τίτλο «Όταν κρατηθούν των γυναικών τα συνήθεια» συνιστά: «Βράσε ρεβύθια κόκκινα με νερόν, έως να λύσουν, και εις τον ζωμόν αυτών βάνε λάδι πολόν και κάμποσον κρόκον να το πίνη». Επίσης στο κεφ. «Εις κοιλίας κίνησιν» περιλαμβάνει και το λάδι στα κινητικά φάρμακα.

Στο βιβλίο του διάσημου ιατρού της Λωζάννης Τισσό, (Samuel Andre Tissot, 1728-1797), *Νουθεσία εις τον λαόν*⁶, που μεταφράσθηκε από την ιταλική έκδοση στα ελληνικά από τον Γεώργιο Βεντότη, (1757-1795), στο κεφάλαιο «Περί ιλιακού πάθους ή χολέρας», συνιστάται «να μεταχειρισθούν μαλαχτικά κλυστήρια, γινόμενα από τον βρασμόν του κριθαριού εις το οποίον προσθέτεται πέντε ή έξη ουγγίαις λάδι». Επίσης στο κεφ. «Περί γέννας» σημειώνεται πως πρέπει να γίνεται «κάθε τέσσεραις ώραις ένα κλυστήριον από ένα βράσιμον μολόχας, και ολίγον λάδι», ενώ στο «Περί λεχωνιάσματος» συνιστάται όπως «η ρόγαι των βυζιών των τροφών (τροφός=παραμάνα) καμμίαν φοράν πληγώνονται και προξενούν μεγάλους πόνους. Το καλλiότερον ιατρικόν είναι μίγμα από λάδι και κερι, λυωμένον ομού». Στο κεφ. «Περί καυμάτων» γράφει μεταξύ άλλων «νά βάλλουν ολίγον λάδι με ένα όγδοον κερι και να προσθέσουν εις δύο ουγγίαις τοιούτου μίγματος ένα κρόκον αυγού» και στο «Περί λαβωματιών» παρατηρεί ότι όταν η πληγή είναι αρκετά μεγάλη τότε για να αποφευχθεί η φλόγωση, πρέπει να τοποθετήσουν κατάπλασμα, το οποίον να αλείψουν με λάδι για να μην κολλήσει. Ακολούθως στο κεφ. «Δια ταις σκλήθραις και μητερά σώματα οπού εμβαίνουν εις το δέρμα» αναφέρει ότι για μαλάκωμα του δέρματος μπορούν να βάλλουν καταπλάσματα πολύ μαλακτικά, «ψύχαις ψωμιού με το γάλα και με το λάδι». Στο κεφ. με τίτλο «Δια τα φαρμάκια» δηλ. τις δηλητηριάσεις, συνιστάται για την πρόκληση του εμετού, αφού πρώτα προηγηθεί η πόση χλωαρού νερού, να δοθεί λάδι καθώς επίσης, «όταν το φαρμάκι εφλόγισε τα έντερα, χρειάζονται όλα τα μαλακτικά πιοτά από τα αλεύρια του κριθαριού, της αλθαίας, το βούτυρον και το λάδι».

Ο Γεώργιος Ζαβίρας, (1744-1804), στο βιβλίο του *Ονοματολογία βοτανική τετράγλωττος*⁷, που είναι, όπως σημειώνει στον πρόλόγό του, ένα «Βοτανικόν ονομαστικόν» και «πρώτη απόπειρα οπού έγινε εις το Γένος μας περί Βοτανικής», περιλαμβάνει στα 771 λήμματά του την ελιά και το λάδι. Μάλιστα, συνέγραψε αυτόν τον κατάλογο σε τέσσερες γλώσσες, όπως τονίζει, με σκοπό «εις όποιαν δήποτε γλώσσαν από αυτάς αναγνώση τις κανένα ιατρικόν βιβλίον, ή οι ιατροί τω γράψωσι

⁵ Από τις εκδόσεις του *Γεωπονικού* χρησιμοποιείται η έκδοση Νικολάου Γλυκή, Βενετία 1772, όπου και παραπέμπουμε στις σελ. 212, 237, 241, 243, 250, 267 και 268.

⁶ *Νουθεσία εις τον λαόν εις την διαφύλαξιν της σωματικής υγιείας πάνυ ωφέλιμος*, Ενετίσιν 1780, τόμ. 2, σελ. 5, 42, 46, 96, 98 και 174.

⁷ Γεώργιος Ζαβίρας, *Ονοματολογία βοτανική τετράγλωττος*, Πέστη 1787.

γραμματεία (ρετζέταις) (δηλ. συνταγές) να καταλαμβάνη αυτά με άλλην γλώσσαν οπού από αυτάς ιζέυρη και ούτω να του γίνηται το καθ' ένα (φάρμακον) ευπόριστον και ολίγης τιμής». Ετσι θα μπορούσε να βοηθήσει το γένος του. Χαρακτηριστικά, ο Ζαβίρας παραθέτει την προσωπική του εμπειρία ότι οι «αλλεπάλληλοι και πολυχρόνιοι ασθένειαί» του «κατηνάλωσαν το ήμισυ σχεδόν της ζωής» και έπρεπε να αγοράζει εις τα φαρμακοπωλεία τα αναγραφόμενα στις ιατρικές συνταγές, με λατινική διάλεκτον, διάφορα βότανα εις βαρυτάτην τιμήν και μάλιστα για βότανα όπως σημειώνει «οπού καθ' εκάστην βλέπομεν εις τους αγρούς μας, και εις τας οδούς καταπατόμεν με τα ποδάρια μας». Και συμπληρώνει πως «μή ιζέυρων την σημασίαν των ελληνικών ή λατινικών ονομάτων ενόμιζον ότι εκείνα εισίν εις τούς τόπους τούτους δυσεύρετα και ίσως φέρονται από τας Ινδίας, από την Αραβίαν ή από την Αμερικήν».

Ο Ιωάννης Νικολίδης, ιατρός στη Βιέννη, στο βιβλίο του με τίτλο *Ερμηνεία περί του πώς πρέπει να θεραπεύεται το γαλλικόν πάθος ή γουν η μαλαφράντζα*⁸, Βιέννη 1794, και στο κεφ. «Περί κατασκευής μερικών ιατρικών» συνιστά όπως στην παρασκευή «του εμπλάστρου διάχυλου απλού» να βάζουν και «μίαν λίτρα ελαιόλαδον».

Ο Διονύσιος Πύρρος ο Θετταλός, (1777-1853), στο βιβλίο του *Φαρμακοποιία γενική*⁹, 1818, γράφει για το «ελαιόλαδον», για τη μέθοδο παρασκευής του, τους χαρακτήρες του, τον τρόπον χρησιμοποίησεως του και ότι το μεταχειριζόμεστε εσωτερικώς «εις δυσκοιλιότητα, εις πόνους ρευματικούς, εις σκώληκας, εις τέτανον, εις τρισμόν, και φλόγωσιν των νεφρών και εις τους φαρμακευμένους», ενώ εξωτερικώς «εις τα δαγκάματα των σκορπιών, των κηφήνων, των φαρμακερών αβδελών, εις τα καυσίματα, και εις τα μαλακτικά κλυστήρια». Ωστόσο παρατηρεί ότι το λάδι είχε θεωρηθεί ως προφυλακτικό και θεραπευτικό μέσο για την πανώλη. Συγκεκριμένα γράφει ότι «το ελαιόλαδον εδιωρίσθη κάποτε και εις την πανώλην. Ο Βαλδοβίν¹⁰, όστις ήτον κόνσολος της Αγγλίας εις την Αίγυπτον εύρεν αυτό το έλαιον πολλά ωφέλιμον εις αυτό το πάθος. Ομοίως και ένας μοναχός της Πανϊας. ο οποίος συναναστρέφετο πάντοτε με τους μολυσμένους εκεί εύρεν αυτό το έλαιον πολλά ωφέλιμον». Ας σημειωθεί ωστόσο ότι ήδη λίγα χρόνια προηγουμένως στο βιβλίο *Παραινετική διδασκαλία περί της χρήσεως της δαμαλίδος*¹¹, αναφέρεται ότι «το χρίσμα του ελαίου γινόμενον επί τοις ανθρώπινις σώμασιν ημπορεί κατά τον Βαλδοβίνον να είναι επωφελές εις την επιδημίαν της λοιμικής νόσου», δηλ. της πανώλους. Ακόμη στο σημαντικό προεπαναστατικό περιοδικό *Ερμής ο Λόγιος*¹², τεύχος 15 Μαρτίου 1820, καταχωρίζεται είδηση σε δύο σελίδες από το περιοδικό «Gazette de Sante», 16 Νοεμβρίου 1819 και την Revue Encyclopedie της ίδια εποχής ότι είναι «το ελαιόλαδον καλόν προφυλακτικόν εναντίον του θανατικού».

⁸ Το βιβλίο του Ιωάννη Νικολίδη του 1794 για το γαλλικόν πάθος ή μαλαφράντζα θα πρέπει να θεωρείται ως η πρώτη ελληνική αφροδισιολογία. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η μεταφορά της επιστημονικής ιατρικής γνώσης μέσω των εντύπων ελληνικών βιβλίων κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού (1745-1821)*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1996, σελ. 228.

⁹ Βλ. Διονυσίου Πύρρου, *Φαρμακοποιία γενική*, Κωνσταντινούπολις 1818, σελ. 107-108.

¹⁰ Για τη χρήση του ελαίου ως προφυλακτικού και θεραπευτικού μέσο στην πανώλη βλ. Αριστοτέλη Σταυροπούλου, *Τα νοσοκομεία και η νοσηλευτική πολιτική της ελληνικής εθνότητας στην Κωνσταντινούπολη (1453-1838)*, Αθήνα 1994, σελ. 311 και 327 υποσημ. 16, όπου μνημονεύεται ο Άγγλος πρόξενος στην Αίγυπτο Georges Baldwin, ο οποίος στο βιβλίο του *Political recollection relative to Egypt...*, London 1801, σελ. 135-145 και ο διευθυντής της υγειονομικής υπηρεσίας στην εκστρατεία του Ναπολέοντος στη Αίγυπτο το 1798, R. Desgenettes στο βιβλίο του *Histoire medical de l' armee d' Orient*, 2e edit. Paris 1830, σελ. 287-292.

¹¹ *Παραινετική διδασκαλία περί της χρήσεως της δαμαλίδος*, Βιέννη 1805, σελ. 26.

¹² Βλ. *Ερμής ο Λόγιος*, τόμος Ι', 1820, επανέκδοση από την Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1990, σελ. 180-181.

Στο βιβλίο *Υγιεινατάριον*¹³, που εξέδωσε ο Σπυρίδων Βλαντής, (1765-1830), στο κεφ. «Περί τροφών», δίνεται η συμβουλή για τη χρήση του ελαίου στα φαγητά θεωρώντας το ωστόσο και ως αφροδισιακό: «*Μία μετριωτάτη χρήσις λαδίου ελαιίας όχι πολύ ωρίμου εις άρτυμα της σαλάτας, ή βρασμένου οψαρίου, είναι τροφή υγιεινή, ενίοτε δε και πινόμενο το λάδι είναι εξαίρετον ιατρικόν. Αλλ' όταν εψηθή ή τηγανισθή και το καταχράσαι, φλογίζει σου το αίμα, ταραττει τα υγρά, ερεθίζει τας ίνας και παροξύνει της Αφροδίτην*». Επίσης, ο συγγραφέας συμβουλεύει πως το λάδι μπορεί να χρησιμοποιηθεί και στα λουτρά «*εις την περισσήν ψυχρότητα των ινών, όχι μόνον η χρήσις αλλά και τα μετά ελαίου λουτρά δύνανται να ωφελήσουν*».

Ένα άλλο ιατρικό βιβλίο με τίτλο *Υγιεινά παραγγέλματα*¹⁴ του Κων. Καραθεοδωρή, (1802-1879), συνιστά σε περίπτωση φαρμακερού δήγματος, εκτός από τις ενσταλλάξεις στη πληγή άλλων ουσιών «*να αλείψη όλον το μέλος με ελαιόλαδον χλιαρόν*». Επίσης στα εγκαύματα μετά τις πρώτες βοήθειες να σκεπάσει την εγκαυματική επιφάνεια με «*έν πανί βουτηγμένον εις ελαιόλαδον*».

Τέλος, στο βιβλίο *Ιατρικόν εγκόλπιον*¹⁵, που τυπώθηκε στο Ναύπλιο το 1831, ο Διονύσιος Πύρρος ο Θετταλός στο δεύτερο τόμο αναγράφει το ελαιόλαδο στα συστατικά των συνταγών που παραθέτει, όπως στη συνταγή) «*αλειφή δια την ψώραν*», στο «*βάλσαμον δια πληγάς*», το οποίο μεταχειρίζεται με «*έλαιον των ελαιών*», «*εις τον γαλλικόν όρχιν*», δηλ. στο συφιλιδικό έλκος του όρχεος. Ομοίως, το λάδι αναφέρεται στο «*έμπλαστρον βαλσαμικόν*», που το συνιστά «*εις ανοιχτάς πληγάς και εις πρήσματα των μελών*», καθώς και στο «*έμπλαστρον διαφοινίκων*», το οποίο περιέχει στα συστατικά του και ελαιόλαδο.

Συμπερασματικά με τα ανωτέρω, που συνοπτικά παρατέθηκαν, διαπιστώνεται ότι το ελαιόλαδο χρησιμοποιείται ως θεραπευτικό μέσο και συχνότατα αποτελεί ένα από τα συστατικά των ιατρικών συνταγών, οι οποίες αναγράφονται στα ιατρικά βιβλία για διάφορες παθήσεις του ανθρωπίνου σώματος.

¹³ Βλ. Σπυρίδωνος Βλαντή, *Υγιεινατάριον, ήτοι τέχνη δια να ζήση ο άνθρωπος υγιής και πολυχρόνιος*, Εν Βενετία 1820, σελ. 67.

¹⁴ Βλ. Κων. Καραθεοδωρή, *Υγιεινά παραγγέλματα*, Εν Παρισίοις 1829, σελ. 102 και 120.

¹⁵ Διονυσίου Πύρρου, *Εγκόλπιον των ιατρών*, Εν Ναυπλίω 1831, τόμ. 2, σελ. 20, 31, 67, 69.